

Vonyó József: Gömbös Gyula.

Válogatott politikai beszédek és írások*

Vonyó József makacs következetességgel nyomoz a két világháború közötti magyar jobboldali politika egyik legjelentősebb, emellett a kor bélyegét igen jellegzetesen magán viselő politikusának ügyében. Már 1998-ban – jónéhány, Gömböst és irányzatát, valamint a magyar radikális jobboldalt tárgyaló tanulmány után – nagy érdeklődést keltett a Nemzeti Egység Pártja általa közzétett, több mint hatvan dokumentuma.¹ Ennek a publikációnak különleges jelentőséget kölcsönzött, hogy a NEP iratanyaga országosan nem maradt fenn, de a Baranya Megyei Levéltárban viszonylag jelentős hányada követhető nyomon. Vonyó némileg úgy járt el, mint az antropológusok, akik néhány nagyobb talált csontból egész hajdani emlősök vagy szárnyasok figuráját restaurálják. Az iratokhoz készített akkori bevezetőjében Gömbösnek és pártjának törekvését korabeli „állampárti kísérletként” minősítette. S valóban, a Gömbös vezette NEP új jelenség volt a magyar politikában; ha úgy tetszik, próbálkozás arra, hogy a korabeli európai politikai színpépről radikális jobboldali fertályának nagyobb részén mind népszerűbb „szerves”-hivatásrendi társadalom mozgó erejének szerepére alkalmas, aktivista, egyben a maga struktúráiba az elitet is bevonó-bekényszerítő pártalakulatot hozzon létre.

Két évvel később Vonyó ismét visszatért Gömbös kísérletére, pártját az 1919–1944 közötti évtizedek egyéb kormánypártjaival vetve össze.² Itt az „állampárti” jelzőt nem használta, és a NEP Gömbös jellemezte időszakát is szakaszolta. Ám kifejtett formájában a pártot már élesen megkülönböztette elődeitől (részben utódainak egyikétől, a korai MÉP-től is).

Alig egy év múlva rendezte sajtó alá a zömmel szintén a gömbösi politikát, annak különböző területeit és helyi megnyilvánulásait elemző tanulmányait.³ Ennek a könyvnek az előszavában tette föl a kérdést: vajon

* *Gömbös Gyula. Válogatott beszédek és írások.* Millenniumi magyar történelem. Politikai gondolkodók. Szerkesztette és az utószót írta: VONYÓ József. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 792 p.

¹ *Gömbös pártja. A Nemzeti Egység Pártja dokumentumai.* Összeállította és a bevezetőt írta: VONYÓ József. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 1998. 415 p.

² Vonyó József: A Nemzeti Egység Pártja a magyarországi polgári kormánypártok sorában. In: *Dél-Európa vonzásában. Tanulmányok Harsányi Iván 70. születésnapjára.* Szerk.: FISCHER Ferenc, MAJOROS István, VONYÓ József. University Press, Pécs, 2000. 363–383.

³ Vonyó József: *Gömbös Gyula és a jobboldali radikalizmus. Tanulmányok.* Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2001. 176 p.

akart-e Gömbös diktatúrát. Ezt egyrészt abban az összefüggésben vizsgálta, hogy keletkezett-e diktatúra a miniszterelnök és pártvezér törekvései nyomán. Másrészt, ha nem sikerült ilyen létrehozni, jelenti-e ez, hogy nem is akart diktátor lenni? Fő szempontja az, hogyan reagáltak a korabeli magyar társadalom politikai erői a gömbösi program jelentős változtatások szándékát tükröző pontjaira, és milyen szerepe volt ennek a vezér radikális terveinek a kudarcában. Ezt a kötetet érdekes megvilágításba helyezte, hogy vele nagyjából egyidejűleg látott napvilágot Gergely Jenő Gömbös-életrajza,⁴ amely bizonyos hangsúlyokat máshova helyezett. Többek közt kétségbe vonta, hogy a két háború közötti kormánypolitika vezető figuráit indokolt volna élesen két csoportra tagolni, és – ami ebből következik – Gömböst elvileg más kategóriába sorolni.

A jelenlegi kötet újabb lépés Vonyó „ásatásai” sorában. Gergely, teljes joggal, azt írja, hogy Gömbös jobban beszélt, mint írt, és „meglepően kevés írást hagyott maga után”, amire Vonyó azt válaszolja: nézzük csak meg közelebbről, mennyi az a kevés, és mi található benne. S hogy van-e ennek az írott vagy írásba áttett hagyatékknak valamilyen, a kétségkívül kimutatható, olykor jelentős változásokon átütő állandó tényezője. Erre a kérdésre próbál választ adni azzal a több mint száz Gömbös-dokumentummal, amely – a legkülönbözőbb időszakokban, műfajokban és céllal – mégiscsak fennmaradt a politikus után. S ezt teszi az (ezúttal a kötet végén elhelyezett) több mint félszáz oldalas *Utószó*ban is, amely azt a benyomást kelti, hogy a témában folytatott eddigi kutatásainak az esszenciáját kívánja adni benne.

Meglehet, az olvasót kissé meghökkenti, hogy Gömbös Gyula beszédei és írásai a kiadó „Politikai gondolkodók” sorozatában jelentek meg. Vajon Gömbös valóban *gondolkodó* lett volna, a szó szokásos értelmében? Erre a kötekedő kérdésre a kiadvány alapján többféle válasz adható. Nyilván nem volt az, ha Szekfű Gyulával, Prohászka Ottokárral, Polányi Károllyal, Jászi Oszkárral vagy Rónai Zoltánnal mérjük össze. Ismeretanyaga szélességében, különösen mélységében és rendezettségében jóval alatta maradt annak a kritikus mennyiségnek, amely fölött a „Denker” szó ilyen értelmet nyerhet. Ám ne kapkodjunk el az ítéletet. Vonyó nem véletlenül hordta egy halomba azt, amit ezúttal érdemesnek tartott megmutatni: így együtt jobb kiindulópontot nyújtanak az ítélethez, mint ezt külön-külön tennék. A történész válogatásából és kommentárjából kiderül: Gömbös a maga módján, egy időben Hóman Bálint személyes se-

⁴ GERGELY Jenő: *Gömbös Gyula. Politikai pályakép*. Vince Kiadó, Budapest, 2001. 352 p.

gítségével, igyekezett képezni magát. Sokszor megpróbálta végiggondolni a jelenségeket és a gyakorlati problémákat, amelyekkel szembekerült vagy amelyekre megoldást keresett, és általában nem véletlen, hogy mi-
ben vélte megtalálni azt. Nem tagadható meg tőle a hol felületesebb, hol
alaposabb, olykor mélyebb általánosítás képessége sem. Akármilyenek
ezek a szövegek, a végén, amikor a kötetet letesszük az asztalra, kétség-
kívül jóval többet tudunk szerzőjükről, mint amikor belefogtunk.

Vonyó nem törekedett teljességre. Gömbösnek a NEP helyi alakuló
gyűlésein mondott beszédeiből például jó néhányat mellőzött, vélhetően
az ismétlődések miatt. Emellett nem közöl minden kezébe került anya-
got egész terjedelmében. Ámde a recenzensnek (néhány évtizednyi ta-
paszalat után) van annyi szimata, hogy érzékelye: csak *kihagyásról* vagy
csönkítésről van-e szó. Egy-két ismertebb szemelvény alapján nyugod-
tan mondhatjuk: a *kihagyásokkal* nem vesztettünk.

Gömbös, szövegeinek műfaját és fajsúlyát tekintve, igen sokoldalú
„szerző”. Szubkultúrás politikai folyóiratban megeresztett cikk, röpirat,
nyílt levél, felhívás, nyilatkozat, pártgyűlésen, rétegegyesületben, a par-
lament valamelyik házában elhangzott beszéd, képviselői beszámoló,
kormány- és pártprogram, miniszterelnöki expoze egyaránt található a
kötetben. Ám Vonyó József jól látja (ki is mondja a 703. oldalon), hogy
bár Gömbös jellemzésére a szövegekölés elengedhetetlen módszer, de
különböző korlátai vannak. Nemcsak azért, mert Gömbösnek „súgóí”
és bedolgozói voltak – közülük Antal István csak a legismertebb –, és
nem lehet megállapítani, meglehet nem is érdemes firtatni, hogy szöve-
geiből mennyi a sajátja. (Az azért kiderül, hogy akármit senki emberfiá-
tól nem vett át.) Azért is, mert egy annyira gyakorlatorientált szereplő
esetében, mint a miniszterelnök volt, a tettek – és ezt Vonyó többször
hangsúlyozza – legalább annyit mondanak, mint a leírt betűk, a kimon-
dott (majd néha vissza is szívott) szavak. És azért is, mert az eredmény,
amely tevékenysége nyomán megszületett, a harmadik elemzési szem-
pont; az eredmény pedig az, amit a legkevésbé állt módjában a maga
hatáskörében eldönteni, s éppen ezért ebből lehet a legkisebb biztonsággal
megítélni őt és szándékait.

Vonyó József nagyon hangsúlyosan mondja ki, hogy az életmű csak
mindezek együttes vizsgálatával értékelhető valósan. Gömbös megnyil-
vánulásait *kronológiai* sorba rendezte, a nagyobb részeket is az életpá-
lya egymást követő szakaszainak megfelelően különítette el. Ez igen al-
kalmas arra, hogy Gömbös személyiségének és gondolatvilágának az
alakulását a különböző pozíciókban szerzett, halmozódó tapasztalatok
fényében mutassa meg. S tagadhatatlan, hogy tanulságos az összefüg-

gés a között, ahogyan nagyjából *azonos* időpontban *különböző* kérdéseket megítélt. Mint ahogy az is beszédes, hogyan nyilvánult meg *különböző* időpontokban *ugyanarról* a kérdéstről (például az olasz fasizmusról, a zsidókérdésről, a kapitalizmusról, a munkásságról, a földkérdésről stb.). Ennek a bemutatásához Vonyót jobban hozzásegíthette volna a *tematikus* elrendezés. Ám, azt hiszem, a jobbik szerkezeti megoldást választotta, alávetve magát annak a kétségbevonhatatlan ténynek, hogy a történelem egyirányú időben zajlik. Amennyit pedig ezen korrigálni kellett, azt részben megoldotta az általa készített annotált névmutatóval. A tárgymutató már indokolatlan kényeztetés lenne, figyelembe véve a várható olvasóközönséget. Elég végigfutni azokon az oldalakon, ahol némely kulcsszereplő neve előfordul, hogy egy-egy kérdésben Gömbös nézeteinek fejlődésrajzát kapjuk. Mussolini esetét véve alapul, az olvasónak egy ilyen áttekintésből egyértelmű képe alakul ki arról, hogy példaképének tekintette-e a Ducét és rendszerét.

Mindezek alapján Vonyó egyik legfontosabb következtetése az, hogy Gömbös életpályája, eszmei vezércsillagait tekintve, figyelemre méltó *folytonosságot* mutat. Ezt a megállapítást nemcsak miniszterelnöki időszakára, hanem korábbi életszakaszaira is vonatkoztatja. És ez ügyben nehéz elvonatkoztatni a hosszabb folytonosságtól, amely kapcsán Vonyó Gömbös nézeteinek *forrásvidékéről* jó nyolc évvel ezelőtt azt állapította meg egyik tanulmányában: „a gyökerek a múlt század [ez akkor a 19. századot jelentette – H. I.] utolsó évtizedeire nyúlnak vissza.” Ez a nézetrendszer „a magyarországi kapitalizmus újkonzervatív kritikája”⁵ volt, amely persze a háború végi tapasztalatok nyomán nemcsak erőteljesebbé vált, hanem jelentős új elemekkel is bővült, illetve egyes mozzanatai új értelmezést nyertek. Az újkonzervatív kritika gazdaságpolitikai felfogása, antiliberális jellege mellett, immár a fajvédelem eszközévé lett, erős ruralista vonásokkal; antiszemitizmusa is mindinkább faji alapra helyeződött; a kereszténységben – mint a Fajvédő Párt programjában kifejtették – már nem vallási, hanem fajvédelmi gondolatot látott. Mindez nem egyszerű ideológiai kérdés: mint Vonyó megállapítja, az irányzat, benne Gömbös, a politika minden területét mindinkább a faji gondolat megvilágításában, ennek alávetve szemlélte és tervezte.⁶

Gömbös pályaképének megrajzolásában, nyilvánvaló okból, döntő szerepe van a kormány élén eltöltött életszakaszának. Vonyónak itt szem-

⁵ Vonyó József: A Gömbös-kormány Nemzeti Munkaterve és a fajvédelem. In: *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. Főszerk.: HANÁK Péter, szerk.: NAGY Mariann. Pécs, 1997. 411–413. Uo.

⁶ Uo.

be kellett néznie azzal a jelenséggel, illetve történelmi feltevéssel, hogy Gömbös mintegy revidálta számos kulcsfontosságú, addig vallott és hangoztatott felfogását, ilyen vagy olyan mértékben föladta addigi törekvéseit. Ám Vonyó beállítása szerint *legfőbb nézetei feladásáról* nem beszélhetünk. Ez annál elfogadhatóbbnak tűnik, mivel magának Gömbösnek a szövegeiből és a hozzájuk fűzött megjegyzésekből is kirajzolódnak azok a nagysúlyú gátló tényezők, amelyekbe kormányra lépése után nem sokkal bele kellett ütköznie, és amelyek – bármit szeretett volna tenni is – nem adtak neki szabad kezet elgondolásainak akadálymentes megvalósítására.

Vonyó nem először és teljes joggal emeli ki Gömbös kiváló taktikai érzékét. Ennek legszemléletesebb példája az az ügyes, konspiratív mód, ahogyan 1935-ben (kikapcsolva a döntésből pártjának legfontosabb grémiumát) kiprovokálta a parlament felosztatását, az idő előtti, új választás kiírását. Ez beszédes ügy. Célja ezúttal az, hogy megszabaduljon – nem az ellenzékétől, hanem saját pártja parlamenti frakciójának nagy részétől, ami számára feltétele az ellenzék későbbi kiszorításának. Beszédes akár Horthy ehhez nyújtott támogatásának, akár annak a bemutatása, hogyan és milyen céllal lépett föl Gömbös a kormányzói hatáskör kiszélesítéséért.

A miniszterelnök szövegeiben is (mint érthető okból torzító tükörben), még inkább a zárótanulmányban sok szó esik a Gömbössel szemben felsorakozó erőkről. Ezeket Vonyó igen heterogén, de bizonyos kérdésekben mégis egy irányba ható erőcsoportként mutatja be, Bethlen csoportjától bizonyos legitimistákon át a polgári radikálisokig, a szociáldemokratákig, és Gömbös egyes személyes ellenfeleig, mint ekkoriban Kozma Miklós vagy Eckhardt Tibor volt. Bizonyos értelemben ez pontos negatív lenyomata Gömbös politikai és személyes törekvéseinek, hiszen ezek ellenállása többnyire éppen azok köré az ügyek köré szerveződött, amelyekben a kormányfő áttörést szeretett volna elérni.

Vonyó József a szövegek bemutatásával és az *Utószóban* is gondosan követi azt a *három vonalat*, amelyen Gömbös az általa ideálisnak tartott politikai intézményrendszer fő elemeit kiépíteni igyekezett. Ír (kudarcot vallott) parlamenti reformtervéről, a Nemzeti Munkaközpont létrehozásáról és a Nemzeti Egység Pártja megszabású országos pártépítési kezdeményezéséről. Az autoriter hivatásrendi állam három említett, szükséges oszlopa közül Gömbös kormányfősége idején csak egy, a párt épült ki, és az sem maradéktalan sikerrel (ám ez minden más esetben is így volt, olykor a NEP-énél nagyobb fiaskókkal is). A másik

kettő közül a hivatásrendihez közelítő országgyűlés tervezet, a Nemzeti Munkaközpont pedig nem túl jelentős kezdemény maradt. Ezért aztán Vonyó dolga nem egyszerű. Az általa fölített kérdésekre csak a valóban gyakorlattá vált elemek vizsgálatán, továbbá a rendelkezésre álló írott forrásokon és a belőlük levonható logikus következtetéseken alapuló válasz adható. Vonyó nem is mulasztja el, hogy az *Utószó*ban ezt megtegye.

Némileg változik a kép, ha szemügyre vesszük az olyan, a „diktatúra” meghatározása alól semmiképp ki nem vonható, az európai történelemben létezett más hatalmi konstrukciókat, amelyek esetében *mindhárom pillér megépült* és ezeket egységes építménnyé „szerelték össze”. Egy ilyen összehasonlító vizsgálat érdekes és beszédes, egyben kissé meglepő eredményre vezet. Egyrészt a korporatív parlamenti reform, a Nemzeti Munkaközponthoz hasonló érdekezéző hálózat és a vezérelv szellemében irányított országos pártjellegű képződmény együttese mindezekben az esetekben a spontán politikai mozgásokat nagymértékben kiküszöbölő állami képződményt, *diktatúrát* eredményezett. Másrészt a *tényleges hatalom* ezekben az esetekben sem a munkaügyi „pacifikálást” szolgáló szakmai korporációkban, még kevésbé a hivatásrendi elv szerint fölállított, nem választott, csupán összehívott-delegált álparlamentekben testesült meg és összpontosult. Valódi birtokosa hol az államfő (például Franco), hol a kormányfő (Mussolini, Primo de Rivera, Salazar, Dollfuss) volt, maguk a korporációk pedig egyes részeikben nem is épültek ki, megvalósult formáikban pedig mind üresebb kintvázak voltak a politikai intézményrendszer keményebb, valóságosabb szerkezeti elemei között.

Úgy vélem, Vonyó József következtetéseit egy ilyen komparatív vizsgálat messzemenően alátámaszthatná. Ez azonban nem egy-kétemberes feladat. Érdemes lenne egy nyugodt, alapos vizsgálódással előkészített tudományos ülést szentelni a 20. századi hivatásrendi gondolatnak, eszmei forrásainak és intézményi megtestesüléseinek. Ez egyszerre több munkát is elvégezhetne. Többek közt elválaszthatná a hivatásrendiség nem etatizált, diktatúrákhoz nem kapcsolható formáit az állami erővel kikényszerített és fenntartott korporativizmustól. Rávilágíthatna arra is, miért bizonyultak alkalmatlannak az autoriter vágású korporatív megoldások az 1945 előtti és utáni évtizedekben fölvetődő modern társadalmi problémák megoldására. Vonyó József új Gömbös-kötete fontos része ennek a vizsgálódásnak.

Harsányi Iván